

Epokebevissthet og terskelerfaring

Både terskler og epokebestemmelser kan bidra til å ordne den historiske materien, men de må vaporiseres av refleksjon for ikke å produsere dumheter.

Av Trond Berg Eriksen

Fortiden er noe som per definisjon ikke lenger finnes. Det betyr at den må konstrueres ut fra dokumenter, monumenter og spor. En enkel og ved første blick tilforlatelig måte å gjøre det på, er å gruppere dokumentene, monumentene og sporene på en slik måte at historien representerer en «linje», en «stige», en «trapp» eller et «livsløp». Alt dette er metaforer som er hentet fra den anskuelige verden, og som derpå overføres til det som ikke lenger foreligger for anskueligheten. Konstruksjonenes tilforlatelighet avhenger av metahistoriske antagelser.

Den som forutsetter at det foreligger en «plan», en «utvikling» eller en overordnet «fortelling», har lettere for å sette trinn og terskler enn dem som mangler en slik fortelling. Et raskt blick på historieskrivningen viser at det finnes forbausende mange og helt ulike kriterier for konstruksjonen av historiske trinn og terskler. Min oppgave her er å problematisere – jeg unngår helst uttrykket dekonstruere – den lettvinde bruken av epokebegreper. Jeg skal gjøre det ved å forsøke å være elementær, forhåpentligvis i ordets filosofiske betydning. Det overordnede spørsmålet er: Hvor mye refleksjon krever en empirisk vitenskap?

Trinn og terskler

Som regel er «epoker» noe som vi som skriver historie, tildeler materien. Trinn og terskler kan være vilkårlig satt av en som betrakter det hele utenfra. Men like ofte henger historieskriveren seg på en dokumenterbar erfaring hos dem som levde og tenkte den gangen. Om vi vender oppmerksomheten mot Freuds Wien og kaller tiden for «fin-de-siècle» eller «Jugend» – noe som i og for seg er kontradiktoriske metaforer – er det tydelig at mange opplevde sin egen generasjon som en tid og et sted hvor det skjedde en rekke overskridelser av etablerte tankevaner. Om vi tar utgangspunkt i Freud selv, Gustav Klimt, Egon Schiele, Gustav Mahler eller arkitekten Hoffmann, vil vi finne en sterk og tydelig bevissthet om at de deltar i et noe udefinert felles prosjekt for avslutning og fornyelse som gir deres egen generasjon og deres hjemby et særpreg.

Og de som kommer senere, biter på. Når vi avgrenser epoken, profiterer vi mer eller mindre bevisst på den attesten den selv leverer. Et helt annet spørsmål er om deres begreper om det nye og særegne ved deres tenkemåte, faller sammen med vår konstruksjon av det bokstavelig talt «epokegjørende» ved tiden og stedet. Et raskt blick kan forsikre oss om at deres selvforståelse og vår sortering ikke uten videre korresponderer. Likevel er vi så lettet over å finne en knagg å henge

vår rekonstruksjon på, at vi i farten overser forskjellene.

Epoken og dens overskridende elementer

Det er i og for seg tvilsomt å definere en epoke gjennom dens overskridende elementer. Det man lettest legger merke til, er jo det som står i konflikt med tidens preferanser – altså det de aller fleste ikke identifiserte seg med. Men la oss overse det selvsagte i første omgang. Var nå virkelig det som man den gangen opplevde som nytt og skandaløst ved Freud, Klimt, Schiele, Mahler eller Hoffmann nøyaktig det samme som vi i ettertid oppfatter som det skandaløse? Rangerer vi virkelig skandalene og skandalemakerne innbyrdes i overensstemmelse med generasjonens egen erfaring eller ut fra våre egne formeninger? Hvorfor har vi glemt romanforfatteren og dramatikerens Arthur Schnitzler, som er en god søker til stillingen som den mest overskridende av dem alle, men som nå er ute av dansen om ettertidens oppmerksomhet?

Eller for å gjøre det enda litt vanskeligere: Finnes det noen korrespondanse mellom modernistenes egne vurderinger av hvem det var som gikk seirende ut av skandalekonkurransene og deres vurderinger, som de ville forarge? For «skandalen» er en svært interessant historisk kategori. Den forutsetter jo ikke bare skandalemakere, men formes helt vesentlig av dem man skal imponere og forskrekke – nemlig den ikke alltid like tause majoriteten.

En fortelling om fremskritt

Jeg skal ikke kommentere Freuds Wien videre, men slike komplikasjoner finnes omkring så og si ethvert epokebegrep. For å bli riktig opptatt av slike størrelser som «senantikken» eller «renessansen», må man la seg filtrere inn i de trådene som omgir kategoriene, oppdage hvor omstridt de elementene som vi lar karakterisere epoken, faktisk var og vinne en slags oversikt over det slagfeltet hvor termene «senantikken» eller «renessansen» til sist fremsto som seierherrer. For fortiden er nok borte, men den er ikke død og den ligger ikke stille.

I den moderne verden lar vi gjerne det overskridende definere en epoke, fordi den rådende metahistoriske fortellingen dreier seg om «utvikling» og «fremskritt». Uten fremskrittfortellingen ville det å definere en epoke ved hjelp av dens overskridende bestanddeler være meningsløst. I den romerske historieskrivningen for eksempel, er forfallspostulatet like dominerende som fremskrittspostulatet er det blant de moderne. Heltene i romersk historieskrivning er ikke de som skaper noe nytt, men de som holder det gamle i hevd. Keiser Augustus moderniserer og forvandler en hel verden. Men hvorfor og hvordan feires han i samtiden? Fordi han er den gjenfødte Aeneas, fordi han gav fedrenes skikker, *mos majorum*, en ny glans. Han er epokegjørende fordi han restituerer det gamle, ikke fordi han gjør eller skaper noe nytt. Keiseren er ikke fremskrittets mann, uansett hvor mange nyheter han innfører. Augustus er forfallets beseirer.

Terskelerfaringer og epokekonstruksjoner

De som konstruerer terskler og trinn i historien, tar ofte utgangspunkt i hendelser på ett livsområde hvor innsnittet er tydelig og slutter derfra til mer utydelige antydninger på andre livsområder. Det sier seg selv at terskelen og trinnene vil variere med det utgangspunktet man velger. For historien er ikke så samarbeidsvillig at den presenterer oss for tydelige, korresponderende innsnitt på alle livsområder samtidig.

Selv der hvor samtid og ettertid tilsynelatende er enige – som når man postulerer at svartedauden i 1348 representerer et innsnitt i Vestens historie – er det som regel dårlig korrespondanse mellom terskelerfaringen og den senere epokekonstruksjonen. Terskelerfaringen var fylt av jøder som forgiftet brønnene, antikrists komme, dødsdanser og guddommelige straffeekspedisjoner. Mens epokekonstruksjonen er langt mer opptatt av det demografiske omfanget og de økonomiske konsekvensene. Det er altså ikke den samme svartedauden man snakker om i samtid og ettertid. Nettopp der hvor samtid og ettertid er enige om hvor terskelen befinner seg, blir den maksimalt vilkårlig satt når det innholdsmessige divergerer.

Epokebevisstheten, både den innvendige og den utvendige, både som terskelbevissthet og som ordenskategori, hviler ikke sjelden på at «tiden» tillegges bestemte egenskaper. Dermed må alt og alle farges i samme kulør av tidens forandringer. Men tiden selv har ingen egenskaper – bortsett fra at den går. Derfor kan man strengt tatt ikke bruke «tiden» som forklaring. For «tiden» kan aldri være årsak til noe som helst.

Menneskenaturens muligheter og begrensninger

Machiavelli er blant dem som tidlig går lengst i å avmytologisere tiden. Det skjer fordi han avviser den jødisk-kristne historietenkningens tradisjoner og vender tilbake til den greske naturtenkningen som nøkkel til historien. Menneskenaturen er uforanderlig, erklærer han. Derfor er det alltid noe å lære av historien. Fortiden blir for ham et naturhistorisk kabinett som leverer eksempler på hva som skjer som følge av bestemte, strategiske valg. Historien er ikke et «livsløp», ingen «linje», den har ingen «plan», og det finnes ikke noe nødvendig fremskritt eller forfall. Historien er et speil hvor vi kan lære oss å se menneskenaturens muligheter og begrensninger.

Både terskler og epokebestemmelser kan bidra til å ordne den historiske materien, men de må vaporiseres av refleksjon for ikke å produsere dumheter.

Noen av dem vi er opptatt av i våre fag, hører ikke hjemme noe sted. Man lærer ikke noe mer om Dante, Michelangelo, Shakespeare eller Mozart ved å feste dem til et epokesystem eller en typologi. De hadde strengt tatt ingen forløpere og fikk ingen etterfølgere. På samme måte som Platon, synes de å bidra til historien fra et sted utenfor historien. Karl Marx sier et sted at det er lett å vise at de fleste skikkelser tilhører sin tid og sitt miljø. Vanskeligere er det å forklare at noen skikkelser faktisk tilhører alle tider og steder.

Kanskje var det monoteismens ensartede og dominerende tidsplan som skapte de store

historiekonstruksjonene med deres epoker og terskelerfaringer. For monoteismens hovedillusjon var at det skulle bare finnes plass til én sannhet av gangen.

Hensikten med problematiseringene har vært å vise at historieskrivningen på mange måter er en filosofisk disiplin. Den leder oss i alle fall ut i en hengemyr av endeløse refleksjoner som ikke kan finne noen løsning før vi begynner å arbeide med materien.

Trond Berg Eriksen er professor i idéhistorie ved Universitetet i Oslo.

Teksten er basert på et foredrag hold under [fagkritisk dag](#) for filosofi og idéhistorie.